

‘EEN VOLDOENDE GOEDE VADER’ verdedigbaar einddoel van een therapeutische of toegepaste psychoanalyse?¹

Lieven Jonckheere

Euwenlang is de vader onzeker gebleven. *Pater semper incertus*, heette het in het oude Rome. Wij zeggen dat de vader slechts een betekenaar is. Zolang de vader een betekenaar en dus onzeker was, deed hij dienst als een houvast, hij was iemand. De tijden veranderen echter. De moderne wetenschap doet de zekerheid rond het vaderschap groeien, de vader wordt iets reëel. Ironisch genoeg betekent dat echter ook dat hij geen houvast meer biedt. Vraag daarbij is nu of er eigenlijk nog nood is aan een vader. Indien dat het geval is, moeten we dan die 'oude vaderbetekenaar' herstellen? Of moeten we proberen een of andere 'nieuwe vader' te construeren? Dat is een biologisch en juridisch debat - met allerlei sociologische en psychologische hoekjes en kantjes – maar waarin ook de psychoanalyse haar zeg moet durven doen. Standpunt nemen in dit cultureel debat rond de vader lijkt een belangrijke toepassing van de psychoanalyse te zijn.

Deze toepassing moet echter wel vertrekken vanuit de psychoanalyse als *traitement*, dus vanuit haar toepassing op *un sujet qui parle et qui entend*² – dat is Lacans eerste definitie van toegepaste psychoanalyse, in 1958. We moeten dus vertrekken van de vraag hoe het fameuze verval van het vaderschap zich vandaag voordoet in de psychoanalytische kuur.

Het is een algemene ervaring dat het vaderschap van langsom meer opduikt als overdrachtsbetekenaar, dus in de vraag naar analyse: "Hoe kan ik een goede vader worden? Wat is een goede vader?" Vaak blijkt die vraag te branden op de lippen van pas gescheiden mannen die verteerd worden door het schuldgevoel dat ze zich tot dan toe, binnen het huwelijk, niet naar behoren zouden gekwetten hebben van hun vadertaak. En daarvan willen ze nu werk maken, om bovenop hun vrouw niet ook nog eens hun kinderen te verliezen. Vaak blijkt een analyse hen inderdaad ook een heel eind op weg te helpen om 'een goede vader' te worden – een vader die goed voor zijn kinderen zorgt, die zelfs beter voor zijn kinderen zorgt dan de moeder. maar soms blijkt die medaille ook een duistere keerzijde te hebben: "Ik ben nu misschien wel een goede vader geworden, maar ik voel mij geen echte vent meer". 'Goede vaders' hebben soms het gevoel dat ze er niet meer in slagen om zich voldoende seksueel te interesseren voor een of andere vrouw, om dus zichzelf te vergeten in een seksueel verlangen. Ze vrezen impotent te worden.

Deze problematische verhouding tussen vaderschap en mannelijkheid komt ook tot uiting bij vaders waarvan een kind bij een of andere -peut of psy- is beland – meestal wegens schoolproblemen, bijvoorbeeld omwille van de *Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder*, omdat ze dus 'hyperkinetisch' zouden zijn. Sommige vaders vragen zich dan af of dat misschien hun schuld is, doordat ze geen voldoende goede vader zijn geweest. Ik denk hierbij aan het geval van een vader, dat ik enige tijd geleden voorstelde in de "Nederlandstalige Kring van de NLS". Zijn oudste zoon was op vierjarige leeftijd terechtgekomen bij een psychoanalytisch geschoolde kindertherapeute, omwille van ADHD. Deze therapeute had ook gesprekken met de ouders, en daarin was deze man ook even in zijn vaderschap ondervraagd geworden. En hij had meteen gevoeld dat daaraan iets schortte, dat hij mogelijks ergens medeverantwoordelijk was voor het probleem van zijn zoon. Daarom had hij de therapeute van zijn zoon meteen gevraagd om een soort individuele coaching bij de uitoefening van zijn vaderschap. Ze verraste hem echter met de mededeling dat hij beter bij een man terechtkon om zijn probleem rond het vaderschap te ondervragen. Wat deze man

¹ Brugge, 17 mai 2003

² Jeunesse de Gide (1958), p. 747

meteen begreep als een interpretatie: "Om een goede vader te worden, moet ik eerst een echte man worden". in zijn geval lijkt deze interpretatie mede bepaald te zijn door de ironische omstandigheid dat hij met die woorden werd doorverwezen naar mij, dus naar een analyticus, waarbij de mannelijkheid reeds op falli-komische wijze in de naam zelf staat ingeschreven – 'jongeheer' is inderdaad een schertsende aanduiding van het mannelijk lid. Door de analytische wijze waarop hij werd doorverwezen, met de overdrachtsbetekenaar die daar werd geïnstalleerd, wendde deze 'vader' zich tegen zijn gewoonte in zonder veel uitstel tot mij, met een positieve overdracht en een voldoende dubbelzinnige vraag naar analyse. De kunst van de doorverwijzing lijkt mij inderdaad een belangrijke toepassing van de psychoanalyse. Maar dit terzijde.

De vraag is immers wat het antwoord van de psychoanalyse kan zijn op die vraag om 'een goede vader' te worden? Op welk punt situeert zich mogelijks de toepassing van de psychoanalyse?

Men zou kunnen menen dat toepassing van de psychoanalyse betekent dat we ingaan op de hysterische vraag om de uitoefening van het vaderschap te superviseren vanuit het weten van de psychoanalyse over de vader. Concreet zou dat kunnen betekenen dat we ons af en toe enig 'psychoanalytisch geïnspireerd opvoedkundig advies' veroorloven, vanuit onze kennis van de Freudiaanse vader ... als de enige echte vader. Ik noem dit een Freudiaanse tegenoverdracht: analytici veronderstellen immers graag dat zij vanuit Freud wel degelijk iets weten over de vader, we veronderstellen dat we weten wat een goede vader is. In zijn meest uitgepuurde, religieuze vorm is dat de Naam-des-Vaders, de vader als betekenaar - die de wet stelt aan het verlangen van de Moeder en die vredig van haar geniet, etc. Er zit echter ook een Lacaniaans tintje aan deze tegenoverdracht: vanuit Lacan menen we ook te weten dat we eigenlijk geen keuze hebben, dat het om een gedwongen keuze gaat: het is deze goede, Freudiaanse vader ... *ou pire*.

Vaders opvoeden vanuit een analytisch weten over de vader is natuurlijk onanalytisch. Maar is dat daarom per definitie verkeerd? Ik hoef maar te verwijzen naar het klassieke geval van de vader die zich door zijn kind uit het echtelijk bed laat zetten. Daartegen zegt elke analyticus toch meteen: "Dat mag niet Sta uw mannetje"

Voor alle duidelijkheid: dit psychoanalytisch geïnspireerd opvoedkundig advies gedurende een analyse, deze opvoeding van de vader, werd door Freud beschouwd als een vorm van *angewandte Psychoanalyse*, als toegepaste psychoanalyse - maar dat is zeker niet wat wij vandaag de dag vanuit Lacan verstaan onder *psychanalyse appliquée*.

We kunnen ons overigens ook afvragen of het vanuit Freud, *überhaupt* nodig is om expliciet analytisch geïnspireerde raad te geven om van een neuroticus een goede vader te maken. Uiteindelijk lijken Freuds analyses immers spontaan tot deze positie te moeten leiden. In de mate dat Freud zelf analyseert in de Naam-des-Vaders, én in de mate dat ook de analysant zich op het einde van de analyse identificeert met die Naam-des-Vaders, lijkt een Freudiaanse analyse zelfs de *via regia* tot het goede vaderschap te kunnen zijn.

Vanuit Lacan moeten we echter wel in vraag stellen of het eindproduct van een analyse de goede vader kan of mag zijn – en we moeten ons dus ook afvragen of bij Freud eigenlijk wel sprake is van zuivere analyse. Bij Freud lijkt mij inderdaad geen sprake van *psychanalyse pure*, zoals Lacan deze definieerde in de context van zijn School – als een tot haar logisch einde gevoerde analyse, met een traversering van het fantasma, een identificatie of *savoir faire* met het symptoom, etc. Die zuivere psychoanalyse lijkt mij Lacans bijdrage tot de psychoanalyse – waarbij de kwalificatie 'zuiver' ironisch bedoeld is: het resultaat van die zuivere analyse is immers allesbehalve zuiver, *le désir de l'analyste n'est pas un désir pur*.³

Tot dusver situeerde ik twee soorten toepassing van de psychoanalyse. Vooreerst een soort 'psychoanalytisch geïnspireerde opvoeding' tot een 'goede, Freudiaanse vader' – waarvan ik veronderstel

³ Sém XI, p. 248

dat Freud die zou hebben beschouwd als een toepassing van de psychoanalyse. Vanuit Lacans idee van een eindige analyse heb ik vervolgens ook Freuds oneindige analyses, een beetje oneerbiedig, bestempeld als slechts een toepassing van de analyse – die leidt tot de installatie van een goed te noemen vader, tot een identificatie met de Naam-des-Vaders. Wat tussen beide toepassingen ook het verschil moge zijn, en dat is er, het probleem blijft hetzelfde: beide lijken een neuroticus de kans op een zuivere analyse te ontnemen – een zuivere analyse die alleszins al aan gene zijde van de Freudiaanse Naam-des-Vaders zou moeten brengen – maar die misschien ook, en dat is dan mijn gok of mijn vraag, kan leiden tot *du nouveau dans la paternité*. In het beste geval maakt toepassing van de psychoanalyse van de neuroticus een goede, Freudiaanse vader. Een zuivere analyse daarentegen kan een neuroticus misschien brengen tot het uitvinden van iets nieuws op het gebied van het vaderschap – in de mate dat ze hem in staat stelt tot *se passer du père à condition de s'en servir*. Wie erin slaagt om het zonder de oude Freudiaanse vader te stellen, kan misschien zelf een nieuw soort vader worden - op voorwaarde dat hij op een of andere wijze gebruik maakt van de Freudiaanse vader.

Vraag is nu uiteraard welke gezicht die nieuwe vader op het einde van een analyse kan aannemen, welk soort vader wordt iemand die niet meer volledig gegrepen zit in een identificatie met de religieuze Naam-des-Vaders. In een interessante discussie in onze Kring, naar aanleiding van het geval waarover ik het in het begin had, hebben vooral Alfredo Zenoni en Geert Hoornaert mij gestimuleerd om het antwoord te zoeken in de richting van de *père-version*.

Wat Lacan juist bedoelt met deze equivoque is niet meteen duidelijk. Op het eind van zijn onderwijs, in Séminaire XXII⁴, doet hij de verrassende uitspraak dat de *père-version* van de vader de enige garantie is voor zijn vaderfunctie. Om een heilzaam symptoom voor zijn kind te kunnen zijn, moet de vader een soort perverse verhouding tot de moeder van zijn kinderen blijven onderhouden. Dit betekent dat hij haar niet als moeder bekijkt, maar in eerste instantie als een vrouw, een vrouw die de oorzaak is van zijn verlangen, een vrouw als object (a) dus.

Die perverse vader roept uiteraard meteen de vader van Totem en Taboe op. Dat is 'de slechte vader', die in staat zou zijn tot een *jouissance obscène et féroce* van alle vrouwen, in de mate dat hij niet is gecastreerd – en die bij Freud de duistere keerzijde vormt van de goede, symbolische vader, die vredig van dat ene object geniet. Ik denk niet dat Lacans *père-version* verwijst naar deze oervader. Hij verwijst wel naar de verlangende vader, de vader die zelf ook gecastreerd is en die dus de vrouwen één per één moet benaderen, de vader waarvan duidelijk is dat zijn vrouw slechts één der vele vrouwen is, die toevallig zijn object (a), zijn *plus-de-jouir* of de oorzaak van zijn verlangen belichaamt.

Volgens Lacan kan een vader enkel vanuit deze positie interveniëren tussen een vrouw en haar kind, als zijnde haar object (a). Een man moet van een vrouw zijn object (a) maken, om te kunnen interveniëren tussen die vrouw en haar object (a), om het kind uit het fantasma van de moeder te ontzetten.

Dat lijkt overigens ook wat een vrouw verwacht van een man, dat hij zijn *père-version* op haar zou richten. Een vrouw verdraagt niet van enkel het geïdealiseerd voorwerp te zijn van de tedere liefde van haar man, terwijl zijn seksuele verlangen uitgaat naar een andere vrouw, ook al is dat op de meest discrete, fetisjistische wijze, naar de schoenen, de zoom van het kledingstuk of de maquillage van die andere vrouw. Deze klassiek te noemen opsplitsing tussen tedere liefde en pervers verlangen maakt een vrouw jaloers. Haar man moet tegenover haar niet alleen lief maar ook voldoende pervers zijn.⁵

Voor dit soort boodschap van hun vrouw blijken mannen vaak op de loop te gaan. Ze deïnzin terug voor de hen opgelegde perversie, die erin bestaat om van de moeder van hun kinderen een object (a) of de oorzaak van hun seksuele verlangen te maken. En dan komen ze bijvoorbeeld in analyse, met de vraag om 'een goede vader' te worden – een analyse waarin dan blijkt dat die vraag uiteindelijk slechts een vlucht is voor de *père-version* als vader.

Het is pas op dit kritiek punt dat elk advies uit den boze is. Een stuk psychoanalytisch verlichte opvoeding tot de Naam-des-Vaders kan soms raadzaam zijn. We mogen wel eens zeggen: "Sta tussen Uw vrouw en haar object (a)". Elke vorm van 'psychoanalytische geïnspireerde opvoeding' tot de *père-version*

⁴ Séminaire XXII, 21-01-1975

⁵ Séminaire VI, 17-06-1959

is echter volledig uit den boze. We kunnen nooit zeggen: "Maak van Uw vrouw een object (a)". Het enige gebied waarop een analyticus nooit ofte nimmer mag adviseren, opvoeden of suggereren is dat van de onmogelijke seksuele verhouding. Over de seksuele verhouding weet niemand iets – en dat moet een analyticus belichamen als een rots.

Wat kan nu het resultaat zijn van die *père-version* van de vader tegenover de moeder van zijn kinderen? Op dat punt blijft Lacan dubbelzinnig, voor zover ik hem begrijp.

Positief lijkt in elk geval dat zijn *père-version* de vader het respect en zelfs de liefde van zijn kind kan opleveren: *un père n'a droit au respect, sinon à l'amour, que si le dit amour, le dit respect, est père-versement orienté*. Anderzijds moeten we toch ook vaststellen dat Lacan zich vrij sceptisch uitlaat over die *père-version*. Hij zou graag zien dat de psychoanalyse zou leiden tot de uitvinding van iets minder stereotiep dan die *père-version* – waarbij hij bekent: *c'est même la seule raison pour laquelle je m'intéresse à la psychanalyse et pourquoi je m'essaie à la galvaniser*. Terzelfder tijd moet hij echter toegeven niet de geringste hoop te koesteren *d'un résultat que rien n'annonce*.⁶

Vraag is dus inderdaad of de *père-version* het laatste woord is betreffende de vader, de vaderpositie waartoe een *psychanalyse pure* zou leiden, via traversering van het fantasme. Is die *père-version* een vorm van *vivre la pulsion*?⁷ Beantwoordt die *père-version* aan *du nouveau dans la paternité*? Ooit beklaagde Lacan zich erover dat de psychoanalyse er niet was in geslaagd om een nieuwe perversie uit te vinden, met die *père-version* zou dat dan toch nog zijn geschied. Het zou de moeite lonen om de getuigenissen van Analytici van de School erop na te pluizen: zeggen zij iets over hun eigen vaderschap, in en na de *passe*, welke vaders zijn onze AE's?

Tegenover die hypothese die de *père-version* beschouwt als *du nouveau dans la paternité*, blijft uiteraard Lacans verlangen staan om de psychoanalyse te brengen tot de uitvinding van iets minder stereotiep dan die *père-version*.

Hoe dat ook zij, en dat is mijn besluit: als de psychoanalyse haar kan worden toegepast in het actuele debat rond het vaderschap, dan zal dit enkel kunnen vanuit de resultaten van de pure psychoanalyse – vanuit een onderzoek van het vaderschap op en na het einde van een analyse.

⁶ Sém XXII, 08-04-1975

⁷ Sém XI, (1964), p. 246